

1.

Elmélkedés a nem létező lények és dolgok fogalmi bázisáról és lexikális reprezentációjáról

Az unikornis képzete¹

ANDOR JÓZSEF

1. Bevezető gondolatok a lexikális reprezentációról

A valóság megismerését és mentális feldolgozását, valamint az emberi képzeletvilág tényezőit a nyelvben lexikálisan reprezentáló szavak és kifejezések gondolatvilágunk nyelvünkben megjelenített produktumai, melyek a nyelvi rendszer formai-representatív, szabályalapú rendszereinek működésével, köztük a morfológiai, fonetikai-fonológiai, szintaktikai és textuális komponensek operációival, valamint konstrukcióival összehangoltak. A szavaknak és a lexikális konstrukcióknak létezik egy, a gondolatvilág textuális reprezentációjában nélkülözhetetlen *belső tartalma*, amely Petőfi S. nézete szerint (2009: 55, 59–70) független az őket diskurzusban és egyéb textuális formákban megjelenítő komponenciális jelentésformáktól. Textuálisan kifejeződő státusát konstringenciának nevezi. Ennek alapját világismereti tényezők összessége (háttérismeretek, enciklopédikus tudás) képezi. Ezzel párhuzamban, a lexikalitás belső formája mellett létezik a szavaknak szisztemikusan funkcionáló, a kommunikált textualitás megjelenítésében megvalósuló *külső reprezentációja*.²

Lexikálisan, literális vagy elvont módon kifejezett értelmük (sense) mellett a szavak nyelvi reprezentációjukban referenciális tartalommal is rendelkeznek. De csak azok, amelyek értelmének reprezentációjában a megjelenített világismeret tapasztalat alapú tudásra támaszkodik. A nyelvfilozófusok nézete szerint bőségesen léteznek a nyelvben olyan lexikális kifejezések, amelyek ilyennel nem rendelkeznek, azaz szemléletükben ezeknek nincs referenciájuk. Ezért *üres szavaknak* vagy *neveknek* (*empty words/names*) tartják őket (Everett 2000, Taylor 2000). Ugyan az üres nevek jelentése mögött nincs tapasztalati realitás, de van fogalmi státusuk és ennek alapján a memóriában rögzített képzetük. Ezek a képzetek nem direkt módon referenciálisak. Tartalmuk egyrészt kulturális ismeretek

¹ A jelen tanulmány elkészítésére Petőfi S. János életművének korai szakaszában írt monográfiájának témája, az ún. tezaurusok mögötti enciklopédikus ismeretek jellege és szótárszerű szerepének, a szavak és kifejezések lexikális jegyeinek és fogalmi alapú kapcsolatrendszerének elemző tárgyalása készített (Petőfi 1969).

² A nyelvben kifejezett lexikalitás hasonló funkcionális divízióját veti fel Mark Textor (2017).

alapján szerveződik, részben tradíciókban rögzített, statikus módon, ugyanakkor a rájuk vonatkozó háttértudásbázis megváltozása a fogalmi tartalom megváltozását idézheti elő, ami a jelentésükben rejlő dinamikus potenciálra utal. Ilyen nem létező képzetek például a *Télapó*, az *unikornis*, a *Pegazus*, a *Sátán*, a *manó*, a *tündér*, a *najád*, a *griffmadár*, de ezeknek a lexikális egységeknek a tartományába tartoznak a szépirodalomban nagy számban található fikcionális, a valós világban nem létező karakterek nevei is, például *Otello*, a detektív *H. Poirot* és mások. Ezek jelentése ugyan nem direkt módon, de tartalmában referenciálisnak tartható. Textuális reprezentációjukban fontos szerepet játszanak a kulcsszói státus és a száliencia tényezői. Ezek a nyelvben funkcionáló reprezentációjukat tekintve fent említett külső nyelvi tényezők körébe tartoznak, ugyanakkor textuális státusuk fogalmi alapú tényezőkből eredeztethető. A nyelvfilozófus Tim Crane (2013: 5) nézete szerint ily módon a nem létező is létezik, mégpedig képzelt világaink körülményei között.

Emellett meg kell jegyeznünk, hogy a fentiek alapján tulajdonképpen üres szavaknak kell tekintenünk bizonyos [+élő] szelekciós jeggyel rendelkező lények nyelvi reprezentációját is, amelyekre vonatkozóan, lévén valós lények, a nyelvhasználó egyéneknek lehetnek ugyan fogalmi alapú ismereteik – megfelelő típusú és mélységű háttértudás, főként szcenikus és tudáskeret³ elsajátítása révén, akár direkt tapasztalati, akár indirekt, konceptuálisan reprezentált alapon –, de ilyen információ hiányában a nyelvhasználók többsége mégsincs ilyen tudás, ismereti bázis birtokában. Esetleg csupán a kérdéses lények nyelvi, lexikális megnevezését ismeri. Ilyen lény (és szóbeli reprezentációja) az óriáspók *tarantula* vagy akár az elnevezésének ismeretét illetően kedvezőbb helyzetben levő *skorpió*. Ezekről a lényekről az átlagemberek szinte semmi ismeretet nem tudnak felmutatni, ezért gyakorlatilag fogalmi referenciális tudásuk sincs. A *tarantuláról* és a *skorpióról* európai bázisú kultúránkban nem rendelkezünk hiedelemre épülő szövegrepresentációkkal, mesetörténetekkel vagy akár a humorkifejezés módjaival.

A *nem létező dolgok és lények*, az *üres szavak/nevek* jelentésének, lexikális státusának, nyelvhasználatának, textuális szerepének vizsgálata kevésbé tárgyalt témaköre a kurrens nyelvelméleti (főként lexikális szemantikai és pragmatikai) kutatásoknak. Jelen dolgozat ezt a hiányt kívánja lehetőségeihez mérten mérsékelni az általánosságban a nem létező lények körébe sorolt unikornis képzetének és fogalmi reprezentációjának vizsgálatával.

Mindenekelőtt azonban ejtsünk szót röviden a szavak nyelvi rendszert illető, a belső, nyelvi tartalmához és külső, reprezentációs megjelenítéséhez szorosan kapcsolódó, de azon funkcionális tekintetben túlmutató státusáról. Arról, hogy milyen elvek vezérlik a lexikális viszonyok működését a nyelvben, a fogalmi

³ A szcenikus, tudáskereti, valamint a forogatókönyvszerű, kognitív státusú fogalmi struktúrák szerepét illetően lásd Andor (1985) tanulmányát.

alapon képzett lexikai egységek hogyan tárolódnak a memóriában, és milyen elvek befolyásolják ott elérhetőségüket, onnan történő lehívhatóságukat a külső nyelvi szintre, a szituatív alapú nyelvhasználat céljaira. Napjaink lexikológiájának, lexikális szemantikájának és pragmatikájának, a szókészlet összetevőinek és az egyéni szókincs volumenének egyik leginkább kutatott területe az ún. *mentális lexikon*. A még manapság is domináló nézet szerint a mentális szótárban a lexikális tételek lajstromszerűen tárolódnak, adott tezaurisztikus témakörhöz tartozóan. A tematikus alapú témakörök tulajdonképpen egyedi alapúak, egymás viszonylatában nem rendeződnek tematikai hálózatokba. A kutatás immár klasszikusnak mondható modelljei nélkülözik a témakörök közti interfész jellegű kapcsolatok felismerését célzó vizsgálatokat. Az uralkodó általános nézet szerint a külső nyelvben használt egyes szótételek mechanikus, spontán módon, ugyan percpációs és kontextuális sajátágaik, előfordulásuk gyakoriságának mutatói alapján, a memorizálás révén kerülnek be a mentális szótárba, és szükség esetén hívódhatnak le onnan.⁴ A korpusznyelvész Dagmar Divjak (2019) megítélése szerint a hétköznapi nyelvhasználatban legnagyobb gyakoriságú szavak a kevésbé gyakoriaknál nagyobb arányban szerepelnek a mentális lexikonban. Például a *szék* szóhoz kötődően a 'székség' fogalma – mint ülőhely sematizációjának lexikalizációja – prominensebb helyet kap, mint a nála jóval szerényebb frekvenciadatúval rendelkező unikornis. Utóbbi tudáskeretbázisa igen erős a szövegreprezentáció keretében, míg a *szék* tudáskereti bázisa a fogalom sematizációja következtében elhalványul. Mindezek alapján minden bizonnyal kimondható, hogy minden egyes jelentés alapú külső nyelvi szótári egység a memorizálás percpuális és kognitív alapú működése révén helyet kap a mentális lexikonban, bár fogalmi státusuk nem egyenrangú. Az ilyen szemlélet a mentális lexikon működését funkcionális tekintetben meglehetősen statikus természetűnek ítéli. Nézetem szerint azonban radikálisan más a helyzet. A mentális szótárt alapvetően a nyelvi rendszer sajátosan egyéni, nem pedig univerzálisan statikus, sztenderd, operatív moduljának tartom. Funkcionális státusa, megléte ugyan általános, összetételét azonban egyéni jegyek alkotják. Éppúgy, mint tartalmának tárolását, a lexikális egységekhez való hozzáférést, az egységek lehívhatóságát. Pinango nézete szerint a mentális lexikon egy hosszú távú memóriabankja a szavaknak (2022: 567). Embick és munkatársai amellet érvelnek (2021: 79), hogy a szavak, vagy akár a mondat státusú lexikális képzetek pusztá megjegyzése nem jelenti azt, hogy mechanikus módon a mentális lexikonba helyeződtek.

A fentiek alapján kimondható, hogy minden lexikális kifejezésre vonatkozóan működik a belső és külső nyelvi reprezentációnak itt körvonalazott operatív folyamata. Az ún. *üres szavak/kifejezések* vonatkozásában is. Ez viszont azt je-

⁴ Lásd például a diszciplínával foglalkozó illusztris kézikönyv, a *The Oxford Handbook of the Mental Lexicon* (Papafragou, A.–Trueswell, J. C.–Gleitman, R. L. 2021) fejezeteiben foglaltakat.

lenti, hogy nem érthetünk egyet a nyelvfilozófusok azon nézetével, mely szerint a nem létező entitások lexikális kifejeződése mögött nincs semmiféle referencia. Nézetem szerint esetükben is fennáll egy belső, *fogalmi alapú referencia*. Ennek következtében érthető és értelmezhető az olyan szavak jelentéstartalma, mint *boszorkány, unikornis, Pegazus* és mások.

A lexikális jelentés képzésében három reprezentációs szinttel kell számolnunk. A képzés *első, legmagasabb szintjét* a jelentés fogalmi bázisa képezi. Ennek nélkülözhetetlen komponense a világismereti tényeket és tényezőket fogalmilag rendezett, konceptuális alapokon funkcionáló állapotba hozó háttérismeretekben rejlő tudáskereti faktorok összessége. Ezek egy adott lexikális egység nyelvi kommunikatív használatakor összességükben, nem pedig egyenként aktiválódnak. Az ezen a szinten aktivált tudáskeretek fogalmi tartalma operatív, általános, konvencionálisan elsajátított és a memóriában rögzített, kulturális tudásra épülő általános háttérismereteket tartalmaznak. Az ilyen mentális szerveződéseket *belső tudáskeretek*nek tartjuk. Állományuk nem mondható statikusnak. A nyelvi fejlődés során, a világismereti entitások és tényezők egyre alaposabb megismerése következtében új tudáskeretek és tudáskereti kapcsolatok képződnek, melyek lexikálisan reprezentálódnak a szókincs elsajátításában és használatában. Ezekre hat a szavak belső tartalmát érintő, konceptuális alapú *sematizáció*, ami a háttérismeretek komplex információtartalmára és viszonyaira vonatkozóan fejt ki rendezésvív, redukív hatását. Erre a hatásra épülően alakulhatnak ki a mentális lexikonban tárolt fogalmi konstrukciók között az ún. prototípusok, valamint lexikai sztereotípiák, a sematizáció által redukált tipizált háttérinformáció fogalmi bázisú produkciós formái. Recanati (2004) mutatta ki, hogy a konceptuális séma bármely tagja azzal a képességgel rendelkezik, hogy aktiváljon egy séma-egészt, a hozzá tartozó tudáskeret(ek) egészének komponenseivel együtt. Emellett a belső szójelentés szintjén megjelenhetnek és a lexikalizáltságra hatást gyakorolhatnak olyan jegyek, amelyek nincsenek közvetlenül jelen a fogalomképző apparátusban, de a tudáskeretekben adott tapasztalatbázisú információtételek révén kapcsolódnak hozzá. Wilson és Carston az ilyen sajátságokat *emergens jegyek*nek nevezi (2006: 419). Ilyen háttérismereti jegy például a *papagáj* esetében az, hogy ezt a madarat kalitkában tartják. A sematizáció működésében szerepet játszik, már a lexikalitás belső szintjén is, a fogalmi viszonyokra ható *száliciencia*. Ez az operatív, fogalmi alapon működő szűrőmechanizmus látja el a lexikális egységek, kifejezések, tezaurisztikus funkciójú ismeretek (Petőfi S. 1969) leképezésének, megjelenítésének feladatát a *reprezentáció második*, még szintén a lexikalitás nyelvi szavakban kifejezett belső szintjén. A nyelvhasználó szókincs-apparátusának elsajátítandó/elsajátított egységei ezen, a lexikális produkció fogalmi alapon generált második szintjén tételeződnének. Lexikális-tartalmi jegyeiket az első szintű fogalmi alapú kapcsolatokból nyerik, melyek tulajdonképpen „átöröklődnek” a második, lexikális reprezentációs szintre, s megtestesülnek az ott generált szavak jelentésében. Ezt követően a kog-

nitív alapú modul (lásd Fodor 1993) átadja a lexikális kifejezéseket a grammatikai (alapvetően morfo-fonológiai és szintaktikai), a *lexikális reprezentáció harmadik szintjén* működő mechanizmusoknak, melyek a nyelvhasználat függőségi viszonyai, szabályrendszerei és igényei szerint kialakítják a lexikális egységek alsó szinten reprezentált formális produkcióját. Ezen, a lexikális jelentés *külső nyelvi szintjén* a szavak és kifejezések textuális, diskurzív funkcionálásának kialakításában fontos szerepet játszanak a külső, ún. *aktualizált tudáskeret* viszonyok konstrukciói, azaz az aktuális diskurzusreprezentációban funkcionáló, a kontextusmegjelenítésben részt vevő aktualizált keretismeret tételei, szoros összefüggésben a kontextuálisan száliens információfaktor működése révén megjelenített lexikális információval. Ezek működése összefügghet az aktuális kontextusba behívott, szintén konceptuális bázisú *forgatókönyvszerű (szkriptális) ismeretekkel*. Ugyancsak ezen a szinten, a textuális reprezentáció folyamatában nyernek *kulcsszói státust* a szövegszerveződés tematikailag releváns vezérszavai. A szavak és kifejezések kollokációjának/kollokálhatóságának potenciálját illetően kulcsfontosságú szerepe van a lexikális reprezentáció működésének itt bemutatott fogalmi alapú bázisának. A kollokáció lényegi ismérve a lexikális egységek közötti fogalmi alapú illeszkedés/illeszthetőség, melynek kialakulásában – természetesen – szerepet játszanak a szóhasználat gyakoriságának tényezői (Divjak 2019).

Következésképpen a fentiek párhuzamban állnak Ray Jackendoff szemléletével, mely szerint az agyban mélyen kódolt jelentést komplex perceptuális komputációk vetítik ki a külső, fizikai világba (2021: 129, 133). Így szerveződik tapasztalati alapú konstrukcióink készlete. A nyelvhasználók „szerkesztik” világnukat. Jelentésszerű szavaink fogalmi sematizációk sorából erednek.

Katz szemantikaelméletében kiemeli, hogy a tudati-fogalmi kapcsolatok szintje a szóképzés legbelső szintje (1972: 450, ff 3.). A tárolt lexikális viszonyokból történő hozzáféréskor, lehíváskor ehhez nyúlunk először. Ezután következik csak az értelem (sense), az értelmezhetőség keresése, majd pedig a szó referenciális feltételeinek használata a produkciós folyamat 2. és 3. szintjén.

Tanulmányunk első, bevezető szakaszának zárásaként röviden két illusztratív példát mutatok be, melyek mindegyike a szálicienciának a fogalmi és a lexikális reprezentációval összefüggő szerepét érinti.

Első példánk a tradicionálisan a nem létező, ún. üres nevek körébe tartozó *boszorkány* szót illeti. Ennek fogalmi tartalma hagyományosan dominánsan negatív polaritású. A boszorkányok a tradicionális népmesekincsnek közismerten negatív, rosszakaró, ármánykodó figurái. Ugyanakkor, ritkábban léteznek pozitív karakterű boszorkányok is. De a *boszorkány* szó fogalmi bázisát mégis a negatív polaritás szálicienciájának kifejezése uralja, ahogy ez a *Ne boszorkánykodj!* és a *Te, boszorkány!* kifejezések értelmezésében is megnyilvánul. Újabb kori nyelvhasználatunkban azonban egyre gyakoribb a polaritásváltás lexikai reprezentációja. Ez a *boszorkány* lexikális egység *boszorkányos* morfológiai változatának pozitív polaritá-

sú értelmezésében is megfigyelhető. A kifejezés valaki személyére értelmezve a fortélyosság, az ügyesség, egy cselekvésre értelmezve pedig a rendkívüli, esetlegesen nem várt gyorsaság pozitív tulajdonságként való leképezése. Például a *Péter boszorkányos ügyességgel szedte le a kupakot a pezsögősüvegről* mondatban. A polaritásváltás ténye feltétlenül arra utal, hogy a száliencia nem rigid, nem kifejezetten statikus jellegű eleme a szavak fogalmi bázisára ható tényezőknek.

Másik példánk a *zsömle* szó fogalmi tartalmát, a *zsömleség* mivoltát, reprezentációját illeti. A péksüteményként kategorizált termék legmagasabb szálienciával rendelkező jegye az alakja és a nagysága: a kerekded forma és öklömnyi terjedelem. Ugyancsak száliens megkülönböztető jegye a kenyér tésztájához hasonló, de annál finomabbra sütött belseje. A zsemle színe kevésbé megkülönböztető státusú a péksütemények között. Világosbarnás, talán inkább homokszínű. Ahhoz, hogy egy péksüteményt *zsömleként* kategorizáljunk, főképpen alakjának és nagyságának kell megfelelnie az elvárt kulturális sztenderdnek, sztereotípiának. A zsemlefogalom ilyen, csak az ennek megfelelő péksüteményt kategorizálhatja prototípusosan. A kerekded formától eltérő, nagyobb terjedelmű, ugyan a zsemlehez belső tésztáját tekintve hasonló pékáruk, mivel a *zsömleség* száliens tulajdonságainak nem tesznek eleget, nem nevezhetők *zsemle*nek. A péktermékek kereskedelmében manapság uralkodó kategoriális elnevezések azonban sokszor nem veszik figyelembe, felülírják a száliensként sztenderdizált zsemleségjegyeket, s az ettől eltérő termékeket is *zsömleként* kategorizálják. Például a Spar üzlethálózat által árult ún. *Graham zsemle* vagy a meglepő *vágott sulis zsemle* elnevezés sem lenne alkalmas a kulturális sztenderdként konvencionizált, meghonosodott *zsemle* fogalomnak és a péktermék képzetének kifejezésére. Példánk esetében a szójelentés első szintű fogalmi bázisát és következményként a második szinten megvalósult terméknevezést érte sérelem.

A zsemlefogalom érdekes aspektusa a pékáru jellemző színe, s annak fogalmi kiterjesztése keretátvitítés révén olyan entitásokra, amelyek a péksüteményekétől teljesen független tudáskeret körébe tartoznak. A zsemle színe nem tartozik fogalmának száliens jegyei közé, ezért a péksütemény emergens jegyei közé sorolódnak. Kategorizálási szerepük ezeknek a jegyeknek nincs. Érdekes ténye a nyelvhasználatnak, a jelentésprodukciónak harmadik szintjén, hogy a pékáru jellemző színét a beszélők egy része átülteti egy másik tudáskeret, a *kutyaság* lexikális keret-tartományába, ott szintén emergens jegy státust adva neki, négy lábú házi kedvencük nevéként alkalmazva azt (*Gyere ide, Zsemle kutyám!*). Ezzel a *Zsemle* szó helyet kapott (bár nem gyakori használat) a hazai kutyanevtárban. A keretátvitetés okának vizsgálatában érdekes aspektust képezhet annak a ténynek figyelembe vétele, hogy a zsemle típusú pékáruk jellemző színe (beleértve a kenyérét is) nagyon hasonló. Akkor vajon miért éppen a zsemle pékáru neve lett a keretváltás célpontja? A kérdés megválaszolása a tudáskeretek lexikális reprezentációjának és interfész viszonyainak, az őket érintő száliencia faktorainak további vizsgálatát igényli.

2. Az *unikornis* konceptuális ismérvei és lexikális reprezentációja

2.1. Háttérismeretek az *unikornis* kulturális jelentőségéről

Ezen a ponton jutunk el oda, hogy az ún. nem létező lények (üres szavak) körébe tartozó *unikornis* fogalmát és képzetét tárgyaljuk. Mindenekelőtt azonban kijelentjük, hogy az unikornisnak a nem létező, képzeletbeli lények közé sorolását, sorolhatóságát illetően rendkívül megosztott a tudományos vélekedés. Tapasztalati bázisra alapozott tényanyaggal az állat létezését illetően a mai napig nem rendelkezünk. A kontextuális kulturális ikonográfiája azonban rendkívül gazdag, átfogja történelmünk különböző korszakait. Ha csupán az európai kultúrákban vizsgáljuk alakjának képi (festett, rajzolt, gobelin-, figurálisan szoborformában történt) ábrázolását, a rá vonatkozó ismereteink mennyisége temérdek, tartalmának sokrétűségét tekintve pedig egységes tendenciákat mutat. Hasonló, csaknem azonos vonások uralják küllemét, vélt viselkedését a rá jellemző tudáskereti világok kontextuális körülményei között. Fontos megjegyezni azt is, hogy az unikornislény lexikális konceptualizációja nem csupán az európai kultúrához tartozó nyelvekben, hanem távolabbi kontinensek kultúrkincsében és nyelveiben is jelen van. Az európai kultúrákba az antik görög világismeret közvetítésével került be a fogalom, az orvos és történész Ctesias *Indica* c. könyvében foglaltak ismeretanyaga alapján i. e. 5. században. Kultúránkban meghonosodott nevét a latin *unicornis* szóösszetételből ('egyszarvú') nyerte. Ctesias Indiában személyesen nem járt, az egyszarvú lényről perzsa pácienseitől szerzett tudomást. Az ókori enciklopédista polihisztor, Caius Plinius (Kr. u. 1. sz.) a lényt a görög *monoceros* ('egyszarvú') névvel illette. A Bibliába vélhetően Kr. u. 250 körül került be, annak görögre történt fordítása idején. Elterjedésében fontos szerepet játszott a Kr. u. 2. században Alexandriában megjelent, az állatvilág lényeiinek klasszifikációjával és leírásával foglalkozó *Physiologus* c. mű, tulajdonképpen bestiárium. Az európai kultúrák gazdag ikonográfiáinak ismeretében könnyűszerrel lehetne azt állítani, hogy az *unicornis* vagy a *monoceros* névvel illett állati lény valójában sosem létezett, habár azt állatkategorizálásában még maga Arisztotelész is figyelembe vette. Létezésének vs. nem létezésének megítélése azonban ennél jóval bonyolultabb kérdés. Megállapítható, hogy a görög kultúrába az ókori Mezopotámia kultúrájának nyelvein keresztül vezetett az út. Oda pedig az ókori Indiából, de főleg Pakisztánból eredően, kb. az i. e. 3. évezred idején.⁵ Az unikornis vélt létezésének korai és tudományosan komolyabban értékelhető nyomaira ténylegesen csupán a 20. században bukkantak rá a tudósok, az észak-pakisztáni Harappa archeológiai emlékeinek feltárása során, az Indus-menti civili-

⁵ Az unikornis kultúrtörténetek és ikonográfiájának részletező ismertetését illetően lásd Shepard (1930) és Gotfredsen (1999) monográfiáját.

záció kutatói számára meglepetésként ható kisméretű, kerámiából készült pecsétnyomó és amulett plakettek, valamint szobrocskák felfedezésével. A meglehetősen magas számban talált, fogantyúval ellátott, kisméretű (2,5 x 5,2 cm nagyságú) pecsétnyomók többségén, mintegy 77%-ban, egy unikornisfigura és egy szent fügefalevél látható (Parpola 2011: 129). A Mohenjo-daro területén feltárt leletek származásának idejét i. e. 2600 és i. e. 1900 közöttre becsülik a kutatók (Kenoyer 2013: 107–109). Az unikornismotívum felett írásjelek láthatók, amelyek nyilvánvalóan a harappai nyelv jelei. Sem a jelek értelmét, sem magát a harappai nyelv jellegét, típustani hovatarozását ez ideig nem sikerült megfejteni. Emiatt, bár a kerámialapon látható állatmotívum unikornist ábrázol, nem tudhatjuk, hogy a harappai nyelvben mi volt ennek az állatnak a neve.

Mivel azonban az egyszarvút ábrázoló pecsétnyomók száma igen magas volt, sejtethető, hogy az állatnak különleges jelentősége lehetett a harappai kultúrában. Elképzelhető, hogy szent, védett állatnak tartották a harappaiak kultúrájukban, melyben valamiféle rituális szerepe lehetett. Érdekes, ahogy Kenoyer (2013: 110) tanulmányában megjegyzi, hogy i. e. 1900-at követően az unikornist ábrázoló pecsétnyomók kultusza megszűnt, mégpedig igen hosszú időre. Ez adhat okot annak feltételezésére, hogy – ha egyáltalán létezett – az állat ebben az időszakban kihalt. Mindenesetre, az archeológusok ez ideig nem találtak ilyen lényről csontleleteket. A pecsétnyomókon látható motívumok csak jóval később, hosszú szünetet követően jelentek meg újra az ázsiai, az európai, a tibeti ikonográfiában. Először a kereskedelem révén az Indus-menti kultúrából átkerültek Mezopotámiába. Az unikornis figurája i. e. 2000 táján Kínában is megjelent, *qi lin* név alatt, onnan vette át a japán kultúra, melyben neve *kirin* lett. Hímneműségének jeleként az ábrázolásokon mind a *qi lin*, mind a *kirin* szakállal jelenik meg.

Az Indus-menti civilizáció jeles kutatói megegyeznek abban, hogy a harappai pecsétnyomókon látható állatábrázolás egy olyan állatot mutat, amely az indiai ökör és az antilop együttes megjelenését mutatja. Hosszú, hegyes füllel rendelkezik, homlokán egy hosszú csavaros mintázatú, többszínű, főleg fekete és fehér szarvval. A különféle kultúrákban megvalósuló lexikális elnevezése arra utal, hogy legfontosabb megkülönböztető, konceptuálisan száliens jegyét ez a mindössze egyetlen szarv képezi. Testességét tekintve ló-, szamár-formájúnak tartják. Szintén jellemző négy patájának alakja és felépítése. Lószérűsége ugyancsak száliens jegyét képezi a különböző nyelvi kultúrákban való megjelenésének. Szőrének színe már változatokat mutat, nem tartható száliens jegynek az 'unikornisság' képi reprezentációjában. Domináns a fehér szín, de az ikonográfiai megjelenítések különféle formában lehet barna vagy szürkés.⁶ Ezeket a változatokat jól mutatják a nyugati kultúrák különböző történelmi korokból és művészeti korszakokból származó példázatai: festmények, mozaik-képi ábrázolá-

⁶ Lásd pl. Piero della Francesca barna színű unikornisait a *Tisztaság diadala* c. diptych-képén (1470).

sok. Az állat természetének méretei jórészt egységesek. A ló vagy szamár formájú természet ugyan előfordulásának gyakoriságát illetően dominánsnak tartható, ugyanakkor a képi ábrázolásokon, főként a reneszánsz idején, nagy számban előfordulnak ennél kisebb méretű, kecskeszerű állatok is. Nem véletlen talán, hogy például Rafaello *Fiatal hölgy unikornissal* c. festményének (1505) unikornisát unikorniskecskének titulálják a képet értelmező esztéták.

Természetét, viselkedését tekintve a leírások szerint ellentétes tulajdonságok jellemzik. Egyesek szerint nyugodt, félénk, magányosan élő, erdők szélén, sokszor vizek táján előforduló állat. Ábrázolt formái rendre hím állatot mutatnak, sok esetben szakállal. Utóbbi jegye nem tekinthető száliens vonásnak a különféle fogalmi alapú reprezentációkban. Erős alkatú, mozgása rendkívül gyors. Emiatt igen nehéz, csak valamiféle csellel lehet foglyul ejteni. A harappai civilizációt kutatók véleménye szerint mitikus szerepe varázserejében, esőhozó tevékenységében, a férfiasság és a termékenység szimbolizációjában, a tisztaságban, sőt, a méregtelenítésben, a vizek, az ivóvíz tisztításában, másokat védelmező tevékenységében fejeződött ki (Parpola 2011: 125). Ezen jellemzőinek képi és textuális reprezentációja egységesen jelen van a különféle kultúrák folklórájában. Legmarkánsabban talán a középkor művészetének ábrázolásformáiban mutatkozik meg.⁷ Amikor vadászai üldözőbe veszik, hogy foglyul ejtsék, a mondák szerint szűzlányt keres, és annak ölébe hajtja fejét. Ennek a motívumnak ábrázolása igen gyakori a középkor vallás-művészetében, aminek kezdeti időszakában a szűzlány szerepét leginkább a Krisztust váró Mária töltötte be. Az ő alakjának ilyen témájú képi megjelenítését a későbbiekben felváltották olyan festményreprezentációk, amelyekben nem szent státusú női alakok szerepeltek.⁸ A képi ábrázolásnak ez a gyakori formája azonban leginkább az európai kultúrákban található meg, ott gyakorlatilag azonos tematikájú reprezentációkban. Érdekes megjegyezni, hogy míg a kínai kultúrkörben az unikornis megjelenését a pozitív polaritás kifejezései, köztük a szelídség/szelídíthetőség, a jóakarát, a gonoszság elleni küzdelem uralták, addig a kínaiából a japán által átvett *unikornis* fogalmat döntően a negatív polaritás jellemezte. Ez jól érzékelhető a nó-szindarabokban játszott gonoszkodó szerepében. Ugyanakkor a japán mitológia felhőkben szaladgáló *kirin* figurája a tisztaságot szimbolizálja és védi (Ashkenazi 2003: 118). Az unikornis karaktere i. e. 1000 időszakában az ókori Babilon kultúrájában is a negatív teremtmények körébe tartozott, karaktere gonosz, bűnös és destruktív volt (Gotfredsen 1999: 14–15).

Szintén főként az európai kulturális hagyományok körébe tartozik az a tény, hogy az unikornis alakja gazdagon reprezentált a heraldikában. A címereken vagy egymagában szerepel, vagy pedig ellentétbe állítva egyik fő ellenlábásával,

⁷ Jól mutatja ezt Hieronymus Bosch monumentális, *A földi gyönyörök kertje* c. triptichon-festményén (1504).

⁸ Lásd pl. az 1165-ből származó *Floreffe Biblia* (British Museum, London) és Giorgione híres, *A tisztaság allegóriája* c. képét (1500 körül) az amsterdami Rijksmuseum-ból.

az oroszlánál. Reprerentációjának ez a sajátossága vélelmezett kiemelkedő virtuális fizikális erejét demonstrálja.

Ugyan az archeológiai ásátások során a kutatók unikorniscsontváz-maradványokra nem bukkantak, számos helyen kerültek elő hosszú, hegyes szarv maradványai, melyeket az egyszarvú földi maradványának véltek. Felfedezésük helyei közt számottevő mennyiségűek a tengermelléki régiók. Ez azt veti fel, hogy ezek nem a négy lábú patás emlőstől, hanem inkább a tengerek unikornisának tartott, rendkívül hosszú szarvú kardhaltól, az ún. narváltól származnak. A történelem során megfogalmazott hiedelmekben mindkét állat hegyes, pusztító fegyverként használt szarvának varázserőt, méregtelenítő hatást tulajdonítottak, s ezért drága pénzért történő árusításuk rendkívüli népszerűségnek örvendett a gazdagok körében.

Az unikornis képi ábrázolásában látható tudáskereti–kontextuális reprerentáció tematikai megoszlásának csekély volta (főként a vadászat, a menekülés, a női nem reprerentánsaihoz való kapcsolódás szituációi) arra utal, hogy a lényre vonatkozó kulturális tények és tényezők bázisa rendkívül erősen beágyazott a rá vonatkozó ismeretek halmazába, főként az európai kulturális gondolkodás rendszerében, ezáltal alakítva ki értelmezőiben az *unikornis* fogalom egészére vonatkozó közös háttértudásnak az állat képzetével kapcsolatos koherens tudásbázisát. Az állat mitikus státusa, külső és belső, külalaki és viselkedésbeli sajátosságainak ismerete és reprerentálása közös kulturális és fogalmi ismereteken nyugszik.⁹

Ellentétben a nyelvfilozófusok által képviselt nézettel, amely szerint nem létezőként nyelvileg reprerentált alakja képzetének, az annak alapját képező fogalmi bázisnak a tapasztalati alapú referencialitás hiánya miatt az ún. üres szavak körébe tartozik, nézetem szerint, hasonlóan a többi mitikus lény státusához, a rá vonatkozó gazdag kulturális háttérismereteinknek köszönhetően képze és nyelvi reprerentációja *fogalmi referenciális alapokra* épül tudatunkban és nyelvhasználatunkban.

Az áttekintés zárásaként megjegyzem, hogy az *unikornis* fogalom meghatározó, szálens és egyéb, emgens jegyeinek készlete korántsem képez rigid, megváltoztathatatlan egészt. A kulturális ismeretek feltételrendszerének folyamatos változásával, a készlet elemeinek csökkenésével és/vagy bővülésével változnak az unikornisságot befolyásoló jegyek. Napjainkban markánsan megmutatkozik a lény reprerentációjának kommercializálódása, s annak révén tárgyiassult formáinak, emgens színmegjelenítésének jellege. Áruvá válásának sokrétű reprerentációjában tucatjával jelennek meg különféle gyermekjátékok és sportszerek, sőt, írószerek is, az unikornis alakjával és képével (pl. úszógumi, munkafüzet stb.), melyek színe nemcsak fehér (vagy akár barna), hanem sziporkázóan

⁹ Az *unikornis* fogalmának jegyeit, lexikális megjelenítésének tartalmi leírását (a szóképzet 2. szintjén) a középkori bestiáriumok tartalmazzák.

sokszínű, a szivárványosság színeiben pompázó, elhomályosítva az *unikornis* fogalom klasszikus, a kulturálisan kódolt ismereti világból származó száliens és emergens jegyeit. Ennek a változásnak olyan erős a hatása, különösen a gyermekek unikornisképzetének tartalmára, hogy ez – ugyan még csupán részlegesen – képes megváltoztatni számukra az unikornisság fogalmi és lexikális reprezentációs jelentését. Erről a változásról szót ejtünk majd tanulmányunk következő szakaszában.

2.2. Az unikornisképzet fogalmi jegyeire vonatkozó ismeretek felmérése¹⁰

Azzal a céllal, hogy felmérjük, adott, esetünkben a magyar kultúrkörhöz tartozó anyanyelvi nyelvhasználók milyen módon és fokon, mely esszenciális paraméterek alapján birtokolják tudatukban az unikornisképzet fogalmi tartományába tartozó különféle száliens és emergens státusú jegyeket, felmérést hajtottunk végre 220, különböző generációs csoportokba tartozó alannyal.

A csoportok megoszlása életkor tekintetében a következő volt:

- felnőttek: 167 fő (117 fő 70 év alatti, 50 fő 70 év feletti),
- gyermekek (15 éves korig): 53 fő.

Nemük szerint:

- felnőttek: 106 nő és 61 férfi,
- gyermekek: 32 fiú és 21 lány.

Felmérésünkben a fogalmat lexikálisan reprezentáló szóegység legfelső, belső nyelvi szintje ismeretalapú magjának összetevőit vizsgáltuk, szóbeli interjúval. Ennek során alanyainknak a következő kérdéseket tettük fel:

1. Ismeri-e az unikornist? Ha igen, hogyan jellemezné külalakját?
2. Milyen a viselkedése, a karaktere? Tipikusan milyen cselekvéseket hajt végre?
3. Általában hol található, hol fordul elő unikornis?
4. Honnan származnak az unikornisra vonatkozó ismeretei?

A kérdésekre a 220 alanytól a következő válaszokat kaptuk:

1. kérdés: Ismeri-e az unikornist? Ha igen, hogyan jellemezné külalakját?

70 év alatti nők:

egyszarvú (a homlokán) (72), lószzerű (60), fehér színű (47), csavart szarvú (6), szárnya van (6), szép (4), szivárványos (4), kecses (3), rózsaszínű (3), csillogó (2), ezüstös sörényű (2), hosszú sörényű (2), karcsú (2), patás (2), póniszerű (2), sokszínű (2), szamár (2), szarvas-, őzszerű (2), színes (2), szürke (2), antilopszerű (1),

¹⁰ Tanulmányunknak ebben a részében csupán az unikornisképzet belső nyelvileg releváns, fogalmi alapú jegyeinek felméréseivel foglalkozunk.

Elmélkedés a nem létező lények és dolgok ...

bézs (1), csillámos (1), hosszú farkú (1), kecskeszerű (1), kicsi (1), kutya méretű (1), lónál kisebb (1), nagy testű (1), négylábú (1), pofája keskeny (1), néha szakállas (1), szarva szivárványos (1), színes farkú (1), tehénszerű (1), törékeny (1).

70 év alatti férfiak:

egyszarvú (a homlokán) (35), lószzerű (35), fehér színű (17), csavart szarvú (7), szárnya van (4), hosszú, bojtos farkú (2), póni nagyságú (2), szarvas-, őzszerű (2), antilopszerű (1), arany színű, hosszú sörény és fark (1), csillámló (1), dús, világos sörényű (1), félig ember, állat (1), kecses (1), közepes testméretű (1), meleg vérű (1), négylábú (1), rinocéroszszzerű (1), rózsaszínű (1), szamár (1), szürke (1), sötétben világít (1), szép (1), szivárványos (1), változó színű (1).

70 év feletti nők:

egyszarvú (17), nem tudja (8), lószzerű (7), (hó-/világos)fehér (4), szarvasszerű (2), tehénszerű (2), antilopszerű (1), barnás (1), csavart szarvú (1), félig ember, állat (1), juhszerű (1), közepes termetű (1), patás (1), póniszerű (1), rózsaszínű (1), szürkésbarna (1), világosszürke (1).

70 év feletti férfiak:

egyszarvú (9), nem tudja (5), lószzerű (4), csavart szarvú (3), fehér színű (3), fekete (1), felfűjt (1), karcsú (1), lág (1), orrszarvúszerű (1), selymes (1), sötét (1), szép (1).

15 év alatti lányok:

egyszarvú (21), fehér színű (13), lószzerű (12), szárnya van (4), szivárványos színű (5), arany színű szarv, fark, pata (1), csillogó patájú (1), ezüstös (1), halványkék (1), különböző színű (1), lila (1), póniszerű (1), rózsaszínű (1), szép (1).

15 év alatti fiúk:

egyszarvú (23), lószzerű (20), fehér színű (16), szivárványos színű (10), rózsaszínű (4), szarva van (4), szárnya van (4), lónál kisebb (3), sörényes (2), kék farkú (1), patás (1), póniszerű (1).

2. kérdés: Milyen a viselkedése, a karaktere? Tipikusan milyen cselekvéseket hajt végre?

70 év alatti nők:

szarvával varázsol (19), félénk, elbújik (15), jótékony (9), lómozgású (7), szelíd (7), kedves (5), nem tudja (5), repül (5), véd (5), füvet eszik (3), mágikus (3), misztikus (3), bátor (2), intelligens (2), játékos (2), jó (2), megment (2), növényevő (2), őriz (2), szarvával gyógyít (2), tiszta (2), békés (1), agresszív (1), bölcs (1), csendes (1), előkelő (1), emberbarát (1), fut (1), gyengéd (1), határozott (1), kiszámíthatatlan (1), kommunikál (1), legelészik (1), lomha (1), megközelíthetetlen (1), nem szelídíthető (1), okos (1), reménykeltő (1), szelídíthető (1), szeszélyes (1), titokzatos (1), váratlan (1), vágat (1), vízi állat (1).

70 év alatti férfiak:

lószerű (7), jó(ságos) (6), repül (6), szelíd (6), barátkozó (5), nem tudja (5), varázslatos (4), legelészik (2), pozitív (2), segítő (2), szerencsét hoz (2), vidám (2), beszél (1), békés (1), csoportos (1), döfköd (1), félénk (1), füvet eszik (1), hirtelen megjelenik (1), húz (1), hűséges (1), kedves (1), legelészik (1), méregtelenít (1), nyugodt (1), patájával tappog (1), rejtélyes (1), semleges (1), szabad (1), szereti a királylányokat (1), szivárványos (1), tiszta (1), vad (1), vágtazik (1).

70 év feletti nők:

nem tudja (15), jó(ságos) (4), varázslatos, varázsol (3), óv (2), segít (2), támad (2), tiszta (2), barátságtalan (1), igazságos (1), játékos (1), kedves (1), megment (1), pozitív (1), szabad (1), szelíd (1), vad (1), védekezik (1).

70 év feletti férfiak:

nem tudja (7), kedves (3), barátságos (2), jóindulatú (2), növényevő (2), szelíd (2), bizonytalan (1), buta (1), csodatevő (1), erős (1), gyerekszerető (1), harcias (1), játékos (1), lószerű (1), mozgékony (1), nőket szereti (1), nyargal (1), rohangál (1), titokzatos (1), vad (1), varázslatos (1), veszélyes (1), védekezik (1).

15 év alatti lányok:

mágikus (varázslatos, varázsol) (4), kedves (3), lószerű (3), barátságos (2), jó (2), repül (2), felhőkön áll (1), fűvön szaladgál (1), gyors (1), hűséges (1), játékos (1), nagyot ugrik (1), nyugodt (1), pihen (1), répát eszik (1), segít (1), szabad (1), szeleburdi (1), szép (1), szivárványon megy (1), társas (1), ügyes (1), vad (1), vándorol (1), véd (1).

15 év alatti fiúk:

legelészik (3), aranyos (2), félénk (2), lószerű (2), barátságos (2), kedves (2), cukrot eszik (1), elegáns (1), füvet eszik (1), kecses mozgású (1), lovagolható (1), rejtőzködik (1), szelíd (1), szerencsét hoz (1), szivárványon mászkál (1), tanulékony (1).

3. kérdés: Általában hol található, hol fordul elő unikornis?

70 év alatti nők:

erdőben (48), felhőben (8), levegőben (7), nem tudja (8), hegytetőn (6), tisztáson (5), réten (4), szárazföldön (4), elképzelt helyen (3), égen (3), képzeletben (3), víz-nél (3), álmokban (1), Ázsiában (1), bárhol (1), bozótban (1), elhagyott helyen (1), emberektől távol (1), erdei tavaknál (1), fák között (1), füves területen (1), fűzetborítón (1), lankás helyen (1), ligetben (1), mesében (1), mocsaras területen (1), patak mellett (1), sivatagban (1), Skóciában (1), tengernél (1), trópusokon (1), varázsvilágban (1), vízésnél (1), völgyben (1), zöld területen (1)

70 év alatti férfiak:

erdőben (15), mezőn (6), nem tudja (4), emberi lakóházban (2), réten (2), szárazföldön (2), szivárványon (2), tisztáson (2), bárhol (1), embertől távol (1), felhők-

Elmétkedés a nem létező lények és dolgok ...

ben (1), folyónál (1), isteneknél (1), játszótéren (1), képzetben (1), misztikumban (1), sehol (1), sivatagban (1), sík területen (1), szabadon (1), tengerparton (1), vízben (1).

70 év feletti nők:

nem tudja (16), erdőben (5), görög táj (1), hegyvidéken (1), kertben (1), képzetben (1), kőépületben (1), parkban (1), szavanna (1), szárazföldön (1), természetben (1).

70 év feletti férfiak:

erdőben (7), nem tudja (4), füves területen (1), itáliai tájon (1), meleg égöv (Afrika, India) (1).

15 év alatti lányok:

elvarázsolt erdőben (9), felhőben (4), mezőn (4), szivárványon (3), hegyen (2), nem tudja (2), csodaországban (1), réten (1), selymes fűben (1), tisztáson (1), víz-esésnél (1).

15 év alatti fiúk:

erdőben (13), nem tudja (7), mezőn (5), képzetben (2), pusztákon (2), tisztáson (2), tündérországbán (2), varázsvilágban (2), akárhol (1), eldugott helyen (1), égen (1), felhőben (1), gumicukorban (1), Harry Potter erdejében (1), legelőn (1), réten (1), szivárványon (1), tóparton (1), vízésésnél (1).

4. kérdés: Honnan származnak az unikornisra vonatkozó ismeretei?

70 év alatti nők:

mesék (38), rajzfilmek (19), mitológiá (18), könyvek (14), média (4), gyermeke (9), a Harry Potter (9), gyerekjáték (4), kommersz termék (4), clunyt apátsági vizit (3), festmények (3), ír, skót mondák (3), televízió (3), brit címer (2), gyerekek (2), reklámok (2), szájhagyomány (2), boltok (1), dalok (1), Disney (1), fantasztikus irodalom (1), fantázia (1), gyerekkor (1), gyermekirodalom (1), hallomás (1), irodalom (1), iskolai tanulmányok (1), középkori ábrázolás (1), kutatás (1), meglegfevonulás (1), nem tudja (1), nyelvészett (1), populáris irodalom (1), strand (1), tanulás (1), unokák (1), újságcikk (1).

70 év alatti férfiak:

mesék (12), mítoszok, legendák (8), filmek (7), gyerekek (2), hallomás (2), a Harry Potter (2), internet (2), könyvek (2), populáris kultúra (2), videojátékok (2), fantasztikus irodalom (1), gyerekjátékok (1), irodalom (1), iskola (1), játékgúra (1), képek (1), lexikon (1), média (1), mondavilág (1), televízió (1), történetek (1).

70 év feletti nők:

mesék (8), nem tudja (7), képek (5), olvasmányok (5), mitológia (5), hallomás (2), játék (felfújható) (2), lexikon (2), televízió (2), unoka (2), film (1), gyermeke (1),

internet (1), képzelet (1), kommerciális tárgy (füzetfedőlap) (1), könyvborító (1), középkori gobelin (1), média (1), mondák (1), rajzok (1), reklám (1), tapéta (1), vendéglő neve (1).

70 év feletti férfiak:

nem tudja (7), festmények (3), (görög) mitológia (3), olvasmányok (3), filmek (1), a Harry Potter (1), internet (1), kommersz cikkek (1), költészet (1), könyv (1), kulturális ismeretek (1), mese (1), mondák (1).

15 év alatti lányok:

mesék (8), könyvek (4), filmek (3), hallomás (1), iskola (1), My Little Pony (1), felnőttek (1), gyerekek (1), képek (1), rajzfilmek (1), unikornisos füzet (1).

15 év alatti fiúk:

mesék (10), mesefilmek (10), könyvek (6), barátja (5), tévé (4), legendák (3), nem tudja (3), apja (1), elképzelések (1), a Harry Potter (1), iskola (1), játék (1), képek (1), képregény (1), lányok (1), szivárvány (1).

3. A felmérés eredményeinek értékelése

Valamennyi kérdésre bőséges mennyiségű választ kaptunk mindegyik korcsoporttól. Közös jellemzőjük az, hogy a kiemelkedően magas előfordulást mutató válaszok száma csekély, míg a legalacsonyabb számúaké hozzájuk képest magas. Ez is volt várható. A nemleges válaszok olyan alanyoktól, akik semmilyen tekintetben nem ismerik az unikornis alakját, csekély mennyiségű. Az ilyen reagálások száma inkább egy-egy kérdés tekintetében volt magasabb, főleg a 2. és a 3. kérdés esetében. A gyermekkorú alanyoknál szinte sehol sem fordul elő, a 70 év feletti korosztályában viszont gyakrabban.

Az 1. kérdésre adott válaszokban, a külalaki jegyek ismeretét illetően a legmagasabb szálenciaértékkel az egyszarvúság tényének konstatálása szerepel valamennyi életkori és nembeli csoport esetében. Ezt követi a testalkati jelleg, más, az ismert valóságban előforduló állatokhoz való hasonlóság megítélése, főként a lószzerűség sajátossága, mely szintén szálens jegyként mutatkozik meg a felmérésben. Kevésbé mutatkozik meghatározó jegynek az állat méreteinek paramétere. A gyermekalanyok adatai között erre nincs is utalás. Érdekes, hogy a középkori festményábrázolásokon viszonylag gyakran előforduló szakállasság, ugyan ott sem tekinthető szálens státusúnak, az alanyok anyagában gyakorlatilag (1 eset kivételével) egyáltalán nem szerepel. Ugyanakkor viszont a felmérés válaszaiban kifejezetten erős azonosító státust, szálenciát nyert a 'színmegjelölés' jegye, főként a 15 év alatti alanyok esetében. A színváltozatok palettája változatos az anyagban. Érdekes, hogy a 2.1. pontban ismertetett erre vonatkozó kulturális ismeretekkel ellentétben – melyek szerint az unikornisábrázolásokban

leggyakrabban a tisztaság pozitív karakterjegyét szimbolizáló fehér szín az uralkodó, mellette kisebb arányban a barna – itt, a felmérés anyagában ez nem képez kiemelkedő értéket. Ami viszont a színességet illetően határozott változás, az a sokszínű jelleg reprezentációja. Megítélésem szerint ez annak tulajdonítható, hogy napjainkban az unikornis alakjának kommercializálódása, kereskedelmi tárgyiasulása olyan erős, hogy hatást gyakorolt az egyszarvú lény külalaki státusára, és rajta keresztül a lény fogalmi alapjait képező meghatározó jegyek szerepére. Mindhárom korcsoport adataiban megjelenik a lény szárnyas voltának jegye. Ugyan ez a jelleg, bár ritkán, megtalálható a középkori képi ábrázolásokban, a tesztalanyok válaszaiban való előfordulása azt veti fel, hogy válaszadóink csekély része a lényt összekeveri – valószínűleg az unikornis lószőrűségének hangsúlyozásához kötve – a szintén a hiedelmek, a mitológia világából jobban ismert szárnyas lény, a Pegazus imágójával.

A tipikus viselkedés, cselekvések, karakteri tulajdonságok jellemző jegyeire vonatkozó 2. kérdésre adott válaszok között jelentékeny azok száma, melyek nemlegesek, kifejezve, hogy egyes alanyoknak egyáltalán nincsenek ilyen természetű ismereteik. Különösen az idős korosztály alanyai között magas ezeknek a száma. Érdekes, hogy a gyerekek korosztályához tartozók válaszaik között ilyen reagálásokat a kérdésre nem találunk. A 3. kérdéscsoportra adott válaszok között a kiemelkedő számúak aránya csekély, és a többi kérdéscsoportéhoz hasonlítva számadatuk alacsony. Ugyanakkor az erre a kérdésre adott válaszok esetében nagy a rendkívül alacsony számértékek aránya mindhárom korcsoportban és az alanyok neme szerinti csoportokban is. Feltűnő sajátosság az egymással ellentétes tulajdonságok előfordulásának viszonylag magas aránya a felnőtt korcsoportokban. Mindegyik korcsoportban megfigyelhető a pozitív tartalmat kifejező karaktervonások és cselekvések dominanciája. Az *unikornis* fogalom tartalmában száliens szerepet játszó 'lószőrűség' jegyéhez köthető tulajdonságok kifejezettsége megfelelő reprezentációval rendelkezik az anyagban, a hozzá köthető tipikus cselekvések aránya azonban alacsony. Kifejezetten kevés azon jellemző vonások előfordulása, amelyek a fogalmi asszociációban a szó által megjelenített lény fizikai erejének, gyors mozgásának satátosságait mutatnák, összehasonlítva ennek a jegynek a gyakoriságát a lény imágójának a középkori művészeti ábrázolás formáiban. Szintén kevésnek ítélem az alanyok tudását a mitológiában oly gyakran megjelenített varázstevékenység, a méregtelenítés cselekedetéről. Feltűnő, hogy a három korcsoport közül kettőben, a 70 év alatti felnőttek, valamint a gyermekek esetében a nőnemű alanyok válaszaik mennyiség tekintetében jelentősen meghaladják a hímnemű alanyok reagálásainak számát.

A 3. kérdés a vizsgált lény lokalizálhatóságának, megtalálhatóságának vélt helyszíneit vizsgálja. Ugyan viszonylag magas azok száma, akik erre a kérdésre nem tudtak válaszolni, de azt, hogy sehol sem található meg, senki se mondta. A képzeletbeli lokalizálás aránya alacsony volt a felnőtt korcsoportokban. Ezáltal

az unikornis a felnőtt alanyok fogalmi rendszerében kvázi létezőnek minősül, fogalmi referenciája van. A válaszokban található sztereotipikus, magas számmal kifejezett „lelőhelyei” párhuzamban állnak a kulturális háttérismeret-rendszer ábrázolásmódjaiban szereplő lokációkkal: *erdőben, mezőn, tisztáson, réten*. Ugyanakkor markánsan reprezentáltak a valós, tapasztalati alapú világon, a szárazföldön kívüli helyszínek is az anyagban: *levegőben, felhőben, képzeletben*. Megjegyzem, hogy a gyermekek válaszaiban ezeken túl nagy számban figyelhető meg a lény mesevilágbeli státusára, az irreális világra utaló információ (pl. *szivárványon, varázsvilágban*). A válaszok mennyiségét illetően érdekes, hogy míg a gyermekek korcsoportjában a fiúk által adottak többségben voltak a lányok regálásaival szemben, addig a felnőtt korcsoportok esetében a nemi aspektus fordított eredményeket mutatott: a nők a férfiakénál jelentősen nagyobb és változatosabb helyszíni palettát mutattak be.

Az unikornis képzetére vonatkozó ismeretek forrását illetően a 4. kérdésre az alanyok gazdag és változatos tartalmú válaszokat adtak. Megfigyelhető, hogy hasonlóan az előző kérdésre adott válaszok mennyiségi mutatójához, a felnőttek válaszaik száma a nők esetében jóval magasabb volt, mint a férfiakéban, míg a 15 év alattiaknál a fiúk voltak többségben. A listák tartalmát illetően kitűnik, hogy alanyaink döntőrészt klasszikus műveltségi forrásokból (olvasmányok, médiaforrások, képi ábrázolások, iskolázottság), valamint emberi kapcsolataik (főként ismerősök és rokonok) révén nyerték ismereteiket. Ugyanakkor a válaszok listájában már helyet kaptak az *unikornis* fogalom jelenkori kommercializálódásának, kereskedelmi tárgyasululásának jelei.

4. Záró gondolatok, a kísérlet tanulságai

Felmérésünk eredményeit összességében áttekintve megállapítható, hogy bár a bennük szereplő jegyek jórészt azonosak az unikornisképzet fogalmi alapú áttekintésében tárgyaltakkal, szálencia tekintetében azonban itt más a státusuk, a fogalomhoz való kötöttségük, kötődésük jellegét és mértékét illetően. A tradicionális hiedelemvilágból, kulturális konvenciókból adódó meghatározó jegyek szerepe napjainkban egyre inkább súlyát veszti, átadja a helyet a kommercializálódásból fakadó, a kereskedelmi és médiavilág bázisú emergens státusú jegyeknek, s ezek szerepkörükben egyre erősebben nyernek szálens státust az unikornisképzet fogalmi alapjainak meghatározottságában, a klasszikus ismereteket reprezentáló tudáskeret-ismeretek jelenkori karakterének és funkcionális szerepének megváltozásában, skópuszuk más irányba terelődésében. Jól példázza ezt a folyamatot az állati lény színének státusa. A klasszikus, vallási alapú hiedelemvilágban uralkodó fehér szín státusát korunk kommercializálódó fogalmi világában egyre erősebben váltja le a 'többszínűség' jegye, melynek térnyerése elhalványítja a középkor unikornisideáljának a tisztaság fontosságát kifejező szim-

bolikáját. A kereskedelemben állatfigura-termékké válás folyamata kihat a szín fogalmi státusára. Napjainkban egyre erősebben figyelhető meg emergens jellegének változása a szálienssé válás alapú kategorizáció irányába, főként a gyermeki világ unikornisképzetét illetően, de a 70 év alatti felnőttek unikorniskonceptualizációjában is. Arra a kérdésre, hogy milyen lény az unikornis, a mai gyermekek könnyedén válaszolják azt, hogy a varázsvilágban élő, lóhoz hasonló, egyszarvú, szivárványos színű állat.

Irodalomjegyzék

- Andor, J. 1985. On the Psychological Relevance of Frames. *Quaderni di Semantica* VI. 2. 212–221.
- Ashkenazi, M. 2003. *Handbook of Japanese Mythology*. Oxford: Oxford University Press.
- Crane, T. 2013. *The Objects of Thought*. New York: Oxford University Press.
- Divjak, D. 2019. *Frequency in Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Embick, D.–Creemres, A.–Goodwin Davies, A. J. 2021. Morphology and the Mental Lexicon: Three Questions about *Decomposition*. In: Papafragou, A.–Trueswell, J. C.–Gleitman, R. L. (eds.): *The Oxford Handbook of the Mental Lexicon*. Oxford: Oxford University Press, 77–97.
- Everett, A. 2000. Referentialism and Empty Names. In: Everett, A.–Hofweber, T. (eds.): *Empty Names, Fiction and the Puzzles of Non-existence*. Stanford: CSLI Publications, 37–60.
- Fodor, J. A. 1983. *The Modularity of Mind*. Cambridge, MA: Bradford Books, The MIT Press.
- Gotfredsen, L. 1999. *The Unicorn*. London: The Harvill Press.
- Jackendoff, R. 2021. Lexical Semantics. In: Papafragou, A.–Trueswell, J. C.–Gleitman, R. L. (eds.): *The Oxford Handbook of the Mental Lexicon*. Oxford: Oxford University Press, 126–150.
- Katz, J. J. 1972. *Semantic Theory*. New York: Harper and Row, Publishers.
- Kenoyer, J. M. 2013. Iconography of the Indus Unicorn: Origins and Legacy. In: Abraham, S. A.–Gullapalli, P.–Raczek, T. P.–Rizvi, U. Z. (eds.): *Connections and Complexity: New Approaches to the Archeology of South Asia*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 107–125.
- Papafragou, A.–Trueswell, J. C.–Gleitman, R. L. (eds.): *The Oxford Handbook of the Mental Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- Parpola, A. 2011. The Harappan Unicorn in Eurasian and South Asian Perspectives. In: Osada, T.–Endo, H. (eds.): *Linguistics, Archaeology and the Human Past*. Kyoto: Indus Project. Research Institute for Humanity and Nature, 125–188.

- Petőfi S. J. 1969. *A tezaurusz-kérdés jelenlegi helyzete*. Budapest: Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ.
- Petőfi S. J. 2009. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. *Officina Textologica* 15. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Pinango, M. M. 2021. The Structure of the Lexical Item and Sentence Meaning Composition. In: Papafragou, A.–Trueswell, J. C.–Gleitman, R. L. (eds.): *The Oxford Handbook of the Mental Lexicon*. Oxford: Oxford University Press, 561–582.
- Recanati, F. 2004. *Literal Meaning*. Oxford: Oxford University Press.
- Shepard, O. 1930. *The Lore of the Unicorn: Myths and Legends*. London: Random House UK.
- Taylor, K. A. 2000. Emptiness without Compromise: A Referentialist Semantics for Empty Names. In: Everett, A.–Hofweber, T. (eds.): *Empty Names, Fiction and the Puzzles of Non-existence*. Stanford: CSLI Publications, 17–36.
- Textor, M. 2017. *Brentano's Mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilson, D.–Carston, R. 2006. Metaphor, Relevance and the Emergent Property Issue. *Mind and Language* 21/3. 404–433.

Contemplations on the Conceptual Bases and Lexical Representation of Nonexistent Beings and Things: The Concept of *Unicornhood*

The present paper discusses the status of nonexistent concepts and their lexical representation in human memory. Three levels of representation are identified. The topmost concerns that of the conceptual level at which essentially salient and also emergent features of lexical notions, together with scenic as well as frame-based entities, are stored in the mental lexicon. The output of this level of representation and cognitive processing are lexical words and expressions at the second level, which items, then, at the third level undergo rule-based grammatical marking. This theoretically oriented part of the paper is followed by an investigation of conceptual as well as lexical knowledge of a single item: *unicorn*. In the last section the results of testing language users' knowledge of unicornhood and the lexical item *unicorn* is demonstrated, presenting experimental evidence gained from 220 native speakers of Hungarian of three age groups. Results of the testing clearly reflect how the conceptual features of the notion of unicornhood have been undergoing essential changes in time.